

תולדות הימין הכלכלי החרדי

שינויים בחברה החרדית הפנימית והקצנתו של השיח הסוציאליסטי עתידים לערער את שילוב האינטרסים הקיים בין השמאל החברתי לחרדים

השמרנות כתפיסת עולם מגובשת קיימת כבר מאות בשנים, אך היא חדשה יחסית בנוף הישראלי. אולי משום כך קל יותר למצוא ישראלים התומכים רק בחלק מהרעיונות שהיא נושאת בכנפיה. דוגמה טובה לכך היא התנועה הליברלית החדשה, שתומכת בעמדות כלכליות שמרניות מסורתיות אבל המצע החברתי והמדיני שלה אינו תואם בהכרח את עמדות השמרנים החברתיים.

מעין דויד (מאיר)

החברה החרדית היא בעלת ברית חלקית נוספת של תפיסת העולם השמרנית בישראל, וכנראה הגדולה ביותר מבחינה מספרית. הציבור החרדי יכול להיות מוגדר כשמרן מבחינות מסוימות, וכהפך הגמור מזה מבחינות אחרות. עמדות שמרניות מסורתיות מאמינות בחיזוק המסגרת המשפחתית והקהילתית, ביניקה ממסורת העבר ובשימור הקיים, וכמו גם בנקיטת זהירות בכל מה שקשור לשינויים חברתיים מהירים וקיצוניים. כל אלה הם אבני יסוד של תפיסת העולם החרדית. בארה"ב, אכן, אפשר למצוא את הקהילות החרדיות מצדדות בעמדות שמרניות רבות ביחד עם שמרנים נוצרים וחילונים, ובניגוד לדעתם של יהודים לא אורתודוקסים. ארגונים יהודיים שאינם אורתודוקסיים, למשל, התנגדו באופן מסורתי לשיטת השוברים בחינוך. לעומת זאת, ארגונים אורתודוקסיים ואולטרה-אורתודוקסיים (כמו ה-OU ואגודת ישראל), עשו הכול כדי לקדם את השיטה. הנטייה השמרנית מתבטאת גם בקלפי: בארצות הברית, המפלגה הרפובליקנית היא כיום הבית הבלעדי של השמרנים (לפחות של אלה מהם שלא נטשו אותה לטובת חוסר-הזדהות מפלגתי בעקבות בחירתו של טראמפ). מנתוני סקר מכון Pew על יהדות ארה"ב בשנת 2013 עולה כי 58% מהיהודים החרדים בארה"ב הגדירו עצמם כרפובליקנים (וכמותם שיעור דומה בקרב האורתודוקסים-המודרנים 56%), בניגוד מוחלט לרוב יהדות ארצות הברית הליברלית. כשהחברה השמרנית האמריקאית הזדעזעה בתחילת 2019 בעקבות חוק שעבר במדינת ניו-יורק והסיר שורה של מגבלות על הפלות, שני ארגונים אורתודוקסיים פרסמו הודעות גינוי חריפות: המועצה הרבנית של אמריקה (RCA), שרוב הרבנים החברים בה משתייכים לזרם האורתודוקסי-מודרני, ואגודת ישראל, החרדית במובהק.

מעין דויד (מאיר) היא עיתונאית ופובליציסטית חרדית.

ככל שמדובר בשמרנות חברתית, הציבור החרדי יהיה תמיד בעל ברית לעמדה השמרנית המקובלת. חרדים גדלים על אמירת 'חדש אסור מן מהתורה', ביטוי תלמודי שהחת"ם סופר, מגדולי הפוסקים בדורות האחרונים, גייס לצורכי הבעת התנגדות לעריכת שינויים באורח החיים היהודי המסורתי. גם בתחום המדיני, החרדים הם שמרנים בתפיסתם. בהתחשב בכך שהציבור החרדי בארץ נבנה במידה רבה על תפיסת עולם שדוחה את הציונות ואת גישת 'ראשית צמיחת גאולתנו', מעניין לראות עד כמה נטו החרדים ימינה בעשורים האחרונים. חלק מכך ללא ספק הגיע מתחושת שותפות-גורל עם הימין כמנודים על ידי אליטות השמאל, ומשיתופי הפעולה הפוליטיים בשורה של קואליציות. אבל חלק אחר נשען על רכיב פשוט יותר: לאדם חרדי יש, בהכרח, קשר רגשי עמוק לארץ ישראל ואמונה בקדושתה. כתוצאה מכך, החרדים מזדהים יותר עם העמדה המדינית הזהירה של השמרנים ואינם מתלהבים מיוזמות מדיניות סוחפות.

הקרבה של הציבור החרדי לתפיסת העולם השמרנית, עם זאת, מתחילה להתמוסס כשנוגעים בתחום הכלכלי. בתחום זה, בעלי הברית הטבעיים של הציבור החרדי נמצאים כיום בשמאל. שלי יחימוביץ היא דמות פופולרית שזוכה לכיסוי אוהד בעיתונים חרדיים. כשהחרדים נשאו מחוץ לקואליציית נתניהו, ב-2013, בעלת הברית שמצא משה גפני, יו"ר דגל התורה, כדי להציג 'תוכנית כלכלית אלטרנטיבית' לתקציב הראשון של יאיר לפיד, הייתה יו"ר מרצ דאז, זהבה גלאון. וזה לא היה מקרי. "שנינו הרבה שנים בכנסת, ואנחנו רואים עין בעין את הנושאים הכלכליים", הוא הצהיר אז.

גפני אינו יוצא דופן בדעותיו. בנימין נתניהו זוכה ברחוב החרדי לאהדה חסרת תקדים בהתחשב בכך שהוא עצמו איננו אדם דתי. אבל כל האהדה שצבר נתניהו לא סייעה לו כאשר בתחילת שנות האלפיים, בשבתו כשר אוצר בממשלת שרון, קיצץ בחדות בקצבאות הילדים. נתניהו יישם אז החלטות שמרניות רבות, כשהוא משתמש בדימוי 'האיש הרזה הסוחב את האיש השמן' כדי להסביר את הצורך לחזק את המגזר הפרטי על חשבון המגזר הציבורי. אולם הציבור החרדי, ציבור עני באופן מסורתי, הוכה מכה קשה במיוחד מקיצוצי קצבאות הילדים. 'גזירות נתניהו' היה הכינוי שהעניקה התקשורת החרדית לקיצוצים הללו, משל היה מדובר בפריץ פולני ולא ב'ביבי מלך ישראל' של תמול-ששום. אילולא התפטר נתניהו מהממשלה ערב ההתנתקות ונדרש לבלות עוד חמש שנים באופוזיציה בטרם הקים שוב ממשלה, ייתכן שהטינה בציבור החרדי לא הייתה מספיקה להישכח ומקשה על המפלגות החרדיות לשתף איתו פעולה.

בתקשורת נהוג לכסות בהרחבה את יוזמות דת-ומדינה שהמפלגות החרדיות מקדמות: חוק השבת, ההתכתשות בעניין מתווה הכותל, הניסיון למצוא פתרון לסוגיית הגיוס. אבל אלה אינם נושאים שמדירים שינה מעיניהם של החרדים הממוצעים; לא משום שאין הם חשובים להם, אלא כי הם סומכים על המנהיגות הרבנית ועל המפלגות שכבר תעשינה את שלהן בעניין, גם ללא לחץ ציבורי. מה שגורם לחרדי הממוצע להטריד את נציגיו בכנסת הוא החור בכיס: צהרונים יקרים מדי, היעדר מקום במעונות תמ"ת, שכר הגננות, קצבאות הילדים הנמוכות, מחירי הדיוור הגבוהים. בתחומים כאלה, החרדי הימני בטבעו ישמח לשתף פעולה גם עם אנשים רחוקים מעולמו כמו זהבה גלאון.

כל מי שרוצה להביא את בשורת השמרנות הכלכלית לציבור החרדי, צריך להתחיל מהבנה כי החברה החרדית היא חברה הנמצאת באורח קבע בעמדה כלכלית מתגוננת. למרות כל הכסף הממשלתי שהוזרם למימון לימודים אקדמיים והכשרות מקצועיות, חרדים הם עדיין עניים יותר באופן משמעותי. על פי נתוני הלמ"ס, שיעור העוני בקרב כלל הציבור בישראל עמד ב-2016 על 21.9 אחוזים, אולם בחברה היהודית שאינה חרדית עמד שיעור העוני על 8.7 אחוזים בלבד – בניגוד חד ל-52.6 אחוזים בחברה החרדית. העוני הזה לא היה תופעה נקודתית לתקופה מסוימת: כבר ב-1998 עמד העוני בחברה החרדית על 38 אחוזים, וב-2008 הוא אף הגיע ל-63 אחוזים.

העוני הנפוץ הזה, כשמצטרפים אליו נישואים מוקדמים יחסית וילודה גבוהה, מציב את הסוציאליזם כחבל הצלה בפני רוב החרדים. העלאת שכר המינימום הופכת להיות משמעותית יותר כשמשכורת כזו היא מקור הכנסה כמעט יחיד של המשפחה (כפי שנפוץ, למשל, במשפחות של אברכי כולל). נסיקת מחירי הדיור אינה משפיעה רק על היכולת לקנות דירה ברחוב רוטשילד בתל-אביב, אלא גם על היכולת לרכוש דירה ישנה וזעירה עמוק בפריפריה. העלאת קצבאות הזקנה היא נושא אקוטי עבור ציבור שלרבים מהקשישים שבו אין פנסיה, וטיפול שיניים לילדים יכולים להביא משפחה חרדית בגודל ממוצע לסף של קריסה כלכלית – זו הסיבה לכך שיעקב ליצמן, בכהונתו כשר הבריאות, התעקש מאוד על טיפולי שיניים חינם לילדים.

האם משמעות הדברים היא שאין סיכוי לשמרנות כלכלית להתקבל על לב חרדי? לא בהכרח. אבל כדי לעשות נפשות חרדיות לתפיסה הזו נדרשת הבנה מעמיקה של הדאגות החרדיות, ובחינה של גבולות הגזרה של התמיכה בסוציאליזם הרווחת בציבור החרדי. ח"כ מרב מיכאלי המחישה היטב את הגבולות הללו: כשהגישה מיכאלי בסוף 2017 הצעת חוק להפיכת מעונות ילדים לחנימיים החל מגיל שלושה חודשים, אף גורם בציבור החרדי לא התלהב – משום שבאותם ימים ממש הח"כית גם הצהירה בריאיון בחו"ל שהמשפחה הגרעינית היא המקום המסוכן ביותר לילדים, ושהמדינה צריכה להיות מעורבת לא רק בטיפול ובחינוך של ילדים אלא גם בבחירת אפטרופוסים בעבורם. כשהיא טענה שילדים 'הם לא עניין פרטי' ולכן המדינה צריכה להשקיע בהם, מתברר, היא התכוונה בדיוק לזה: שלילת הפרטיות והאוטונומיה מהמשפחה הגרעינית.

בנסיבות תקרית מיכאלי, החברה החרדית לא יכלה שלא לראות בבירור את צבעיה האמיתיים של הדאגה הסוציאליסטית. הסיפור הזה, לפיכך, מדגים את התהליך הרעיוני הנדרש כדי שהחברה החרדית תתנער מפטרונות סוציאליסטית. כמובן, לא די בהצבעה על פגמים אידיאולוגיים במדיניות כלכלית סוציאליסטית: כל עוד זו מספקת הטבה באיכות חייהן של משפחות חרדיות ואינה מגיעה עם הצהרות בוטות נוסח זו של מיכאלי, מרבית החרדים יחיו איתה בשלום. אולם שילוב בין הסרת הלוט מעל מה שעומד בבסיס הסוציאליזם המעניק את ההטבות שהציבור החרדי אוהב לראות ובין הצגת פתרונות יעילים בגישה השמרנית – יכול בהחלט להביא לתוצאות.

שתי תופעות עכשוויות בציבור החרדי יכולות לעודד נטיות שמרניות בתחום הכלכלי. האחת היא מצוקת הדיור. במדורי מכתבים למערכת של עיתונים חרדיים, למשל, אפשר לראות מכתב אחר מכתב של קוראים המתלוננים מדוע הח"כים החרדים מתמקדים בהטבה כזו או אחרת בשווי זניח יחסית בעוד שמשפחות חרדיות כה רבות חיות בתנאי מצוקה של ממש ואינן יכולות לרכוש דירה. מאחר שתוכניות בלתי שמרניות בעליל, כמו 'מחיר למשתכן', נחלו הצלחה כה מעטה, בציבור החרדי יטו אוזן קשבת למי שמציע פתרונות שמרניים למצוקת הדיור, כמו פירוק מנהל מקרקעי ישראל וצמצום החסמים לבנייה. נושא הדיור הוא הדאגה המובילה של החרדי הממוצע כיום, וטיפול יעיל בו מווהה בכל הספקטרום החרדי כאינטרס עליון.

התופעה השנייה היא צמיחתו של מעמד ביניים בציבור החרדי, בעקבות מגמת הכניסה לשוק העבודה. נשים חרדיות עובדות לא פחות מנשים שאינן חרדיות, אבל בשנים האחרונות, בחסות התוכניות האקדמיות ותוכניות ההכשרה התעסוקתית הרבות המכוונות לציבור החרדי, יותר ויותר גברים חרדים מצטרפים גם הם למעגל העבודה – ויותר ויותר נשים מקבלות הזדמנות להגדיל את כושר ההשתכרות שלהן. ככל ששיעור העניים מבחירה' בציבור החרדי יצטמצם, יהיו חרדים רבים יותר שרעיונות שמרניים, כמו הקלת הרגולציה על עסקים קטנים וביטול מכסים, ידברו אליהם יותר מעוד מאה שקלים לקצבת הילדים או העלאה של שכר המינימום.

כמובן, הציבור החרדי לעולם לא יהפוך את השמרנות לאידיאולוגיה העליונה שלו. לפסיקה ההלכתית תמיד תינתן המילה האחרונה. אבל בעולם שבו גפני וגלאון משתפים פעולה, אין ספק שחרדים יכולים להפוך, מבחינות רבות, לתומכים אמיתיים של מרבית התוכניות המעשיות של השמרנות הישראלית.